

УДК 329.63

РЕЛІГІЙНІ ДЖЕРЕЛА ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНИХ ДОКТРИН ПРАВОРАДИКАЛЬНИХ ОБ'ЄДНАНЬ В УКРАЇНІ

Васильчук Євген Олегович,
кандидат політичних наук

Проаналізовано релігійні джерела політико-ідеологічних доктрин праворадикальних об'єднань в Україні. Зроблено висновок про те, що релігійні мотиви відіграють важливу роль у системі цінностей ідеологічних доктрин політичного радикалізму та екстремізму.

Ключові слова: політичний радикалізм, екстремізм, конфесії, обряди, містика, ритуальність.

Зростанню ролі релігійного чинника у суспільно-політичному житті України на початку 1990-х років сприяла криза матеріалістичного світогляду та зумовлене нею зростання інтересу до різноманітних ідеалістичних концепцій. Крім того, розгортання діяльності рухів та об'єднань, що відстоювали право націй та народів на самовизначення, спричинило активізацію пошуку засобів національної ідентифікації, вагомим компонентом яких є цінності традиційних релігій.

Релігійний чинник здійснює помітний вплив на формування програмно-ідеологічних засад праворадикальних об'єднань, оскільки націоналістична компонента їхнього ідейного базису, як правило, вибудовується довкола певних історичних реалій, знаків і символів минулого. Елементи релігійної обрядовості інколи є вагомим складником ритуалів вступу до екстремістських організацій, фрагменти

релігійних текстів стають їхніми провідними гаслами або девізами. В окремих випадках переробленим релігійним доктринам, еkleктичній суміші релігійних цитат приділяється основна увага у працях ідеологів та андеграундних інтелектуалів радикалістського спрямування [див. 7–9; 12; 14–15; 24]. Цінності традиційних релігій, зокрема православ'я, що містять знаки, символи, смисли, притаманні українським національним традиціям, в окремих випадках відіграють вагому роль при визначенні ідеології та програматики суб'єктів правого радикалізму.

Дослідженню особливостей впливу релігійного чинника на формування ідеологічних доктрин політичного радикалізму та екстремізму присвячено праці Е. Андрющенка [1; 2], Ю. Ахромєєвої [3], В. Головка [4], В. Гурського [5], Н. Кутузової [16], І. Морозова [17], О. Римської, С. Шиптенка,

І. Поддубського [23] та ін. Проте актуальним залишається висвітлення питань, пов'язаних з аналізом релігійних джерел політико-ідеологічних доктрин праворадикальних об'єднань в Україні.

Метою даної статті є аналіз впливу релігійних джерел на формування політико-ідеологічних доктрин праворадикальних об'єднань в Україні.

Орієнтація виключно на релігійний складник суттєво обмежує агітаційно-пропагандистську діяльність та, як наслідок, звужує можливості поширення ідейного впливу екстремістських угруповань на різні соціальні, етнонаціональні та релігійні групи. Тому більшість екстремістських угруповань є світськими, тобто такими, що діють не лише у межах етноконфесійного поля. Крім того, нестабільність впливу релігійного чинника на вироблення ідеології та програматики подібних організацій пояснюється різною тривалістю їхнього існування та можливостями поширення свого ідейного впливу. Інколи назви, що містять терміни «партія», «асамблея» тощо, камуфлюють невелику за чисельністю групу екстремістськи налаштованих осіб, існування якої коливається у межах від кількох місяців до кількох років. Тим не менш використання суб'єктами політичного екстремізму елементів релігійних доктрин, враховуючи рівень їх ефективності, набуває значного поширення у сучасному молодіжному середовищі. Несформованість ціннісних орієнтацій та відсутність життєвого досвіду у молодого покоління роблять його найбільш вразливим для ідейних впливів з боку екстремістськи налаштованих маніпуляторів.

Аналізуючи практику політичного радикалізму та екстремізму в молодіжному середовищі України, ми виокремлюємо такі ідейно-релігійні впливи:

– християнські, що поєднують вчення різних наявних в Україні православних деномінацій;

– ісламістські, представлені найбільш радикальними та непримиренними до існуючої соціальної дійсності течіями, що синтезують як сукупність характерних для ісламу ідейних настанов, так і практики ідейно-політичного впливу, напрацьовані екстремістськими та терористичними угрупованнями у різних мусульманських країнах;

– сектантські, що є сукупністю неорелігійних течій та ерзац-культурів, які суперечать цінностям традиційних релігійних вчень.

Окремі групи використовують атеїстичні настанови, що декларативно відкидають гіпотези про вплив вищих духовних сил на про-

цеси людської життєдіяльності й розглядають людське буття виключно з матеріалістичної точки зору.

Вплив релігійних джерел на діяльність суб'єктів політичного радикалізму та екстремізму в молодіжному середовищі України виявляється насамперед у програмних працях його ідеологів. Як правило, за різними ідеологічними пасажами, що включають цитати з релігійних текстів або прямо апелюють до певних вищих духовних сил, містяться спроби зробити наголос на власній вірності й відповідності власних ідейних позицій і вчинків національним традиціям, визначити та свідомо демонізувати образ політичних опонентів і ворогів.

Релігійні доктрини та обряди є вагомим складником ідейних засад і політичних практик суб'єктів екстремістської діяльності. Проте різноманіття релігійних течій, суперечності та протистояння між ними прямо відбиваються на релігійно-культурних уподобаннях представників суб'єктів політичного екстремізму.

Наприклад, у статуті Всеукраїнської організації «Тризуб» імені Степана Бандери зазначається, що ця структура «побудована на засадах традиційного українського християнства» [21]. Така позиція відображена у символіці та гаслах організації. Зокрема, емблемою «Тризубу» є хрестомеч, якому відповідає девіз: «На диявола – хрест, на ворога – меч» [6]. Один із провідних ідеологів та колишній голова Центрального Проводу «Тризубу» В. Іванишин, обґрунтовуючи важливість і необхідність релігійного складника в ідеологічній доктрині та політичній практиці своєї організації, наголошує на тому, що «поневолений, обездуховлений, деморалізований і бездержавний народ приречений виконувати не Божу волю, а волю тих «вовків в овечих шкурах», які паразитують на його крові та поті, формують не національно-релігійну, а рабську свідомість та мораль і ведуть цей народ до виродження і небуття» [7]. Як бачимо, у такій інтерпретації релігійні домінанти використовуються ідеологами «Тризубу» для стимулювання агресивності у своїх активістів, що обґрунтовується ефемерною необхідністю боротьби «за свободу та національну державність України». Крім того, норми християнської етики та моралі визнаються вагомим складником української національної культури, цінності якої пропагує та відстоює ця організація.

Політичних опонентів та ворогів «Тризубу» В. Іванишин позиціонує як «слуг сатани» [7]. Інферналізація образу своїх політич-

них суперників завершується твердженням щодо незворотності перемоги над ними, мотивуючи це заступництвом та підтримкою вищих духовних сил [див. 7]. Як бачимо, особливості релігійної догматики використовуються ідеологами «Тризубу» для стимулювання агресії у своїх активістів щодо політичних опонентів організації, забезпечення ефективного впливу на їхню свідомість з метою формування настанови щодо виключності своєї життєвої «місії» та правильності своїх вчинків, що обґрунтовується ілюзіями боротьби «за свободу і національну державність України». Відповідно, від рядових членів організації вимагається повне підпорядкування керівництву, сумлінне виконання наказів, що подається як «шлях жертвовності, відданості національній справі» [13]. Адаптовані до потреб організації норми християнської етики та моралі є принципами внутрішніх взаємовідносин у ній, що визначають систему субординації та регламентують дії кожного з активістів «Тризубу», посилюють його організаційну згуртованість та єдність.

В інституційному сенсі, виходячи з антиросійської налаштованості своєї організації, представники «Тризубу» надають перевагу церквам, що «стоять на ґрунті самостійної Української держави, її повної політичної, економічної, духовної та церковної незалежності» [18]. Серед християнських конфесій, наявних в Україні, представники «Тризубу» підтримують Українську греко-католицьку церкву (УГКЦ), Українську православну церкву Київського патріархату (УПЦ КП) та Українську автокефальну православну церкву (УАПЦ), при цьому повністю відкидаючи будь-які можливості співпраці з Українською православною церквою (УПЦ) [див. 9].

Вагомою загрозою для України з боку релігійного середовища представники «Тризубу» вважають діяльність представників неорелігійних рухів, тоталітарних сект, східних містичних течій тощо (Церква свідків Єгови, Церква Ісуса Христа Святих останніх днів («мормони»), Церква адвентистів сьомого дня, «кришнаїти» тощо). Інший ідеолог і керівник «Тризубу» Д. Ярош визначає ці релігійні утворення як «один з фортів, що захищає сатану від атак українських християн» [24], оскільки вони допомагають, на його думку, «знищити войовничий християнський дух в Україні, перетворювати християнина-козака на безбожника-свинопаса» [24]. Ворожим є ставлення представників «Тризубу» до неоязичницьких культів, сформованих у середовищі української діаспори у США – «РУНвіри» та «рідновіри» [див. 24]. Серед своїх со-

юзників на релігійному ґрунті представники «Тризубу» розглядають мусульманську громаду. Зокрема, керівництво організації неодноразово висловлювало солідарність із світовим мусульманським рухом [див. 8].

Інші радикальні об'єднання – Соціал-національна партія України та її наступник – Всеукраїнське об'єднання «Свобода», Всеукраїнське політичне об'єднання «Державна самостійність України», Українська національна асамблея – Українська народна самооборона – також лишаються прихильниками християнської доктрини, представленої УГКЦ, УПЦ КП та УАПЦ. Разом з тим діяльність цих організацій має підкреслено світський характер. Наприклад, голова та один з ідеологів ДСУ Р. Коваль у своїй програмно-ідеологічній праці «Підстави націократії» відстоює необхідність державної підтримки для рівноправного функціонування традиційних українських церков та об'єднання їх у перспективі в єдину українську церкву [12, с. 54–55]. Він вважає, що у взаємовідносинах із церквою необхідно дотримуватись принципу: «Богові – богове, кесарю – кесареве», водночас застерігаючи, що «коли діячі церкви загрожуватимуть загальнонаціональним інтересам, держава втручається у справи церкви» [12, с. 54–55].

Незважаючи на це, політико-ідеологічна доктрина ДСУ також містить елементи релігійної ритуальності. Р. Коваль у вже цитованій праці прямо вказує: «Помста ворогам української нації не менш солодка, ніж любов до Батьківщини. Жертвоприношення ворогів – необхідний елемент національного ритуалу. Що може бути кращим, ніж знищити ворога Батьківщини!» [12, с. 24]. Як бачимо, ідеологія екстремістських об'єднань вибудовується на бінарних принципах, що зумовлює необхідність пошуку і встановлення своїх потенційних і реальних ворогів, обґрунтування неприязного ставлення та шляхів боротьби з ними. Боротьба з цим уявним «ворогом» – фантомом перетворюється на своєрідний ритуал, що має на меті виправдати будь-які агресивні насильницькі дії щодо своїх політичних суперників і подолати можливі внутрішні сумніви в активістів екстремістських угруповань.

Разом з тим, незважаючи на офіційні декларування про прихильність до православ'я, у середовищі українських радикалів досить часто трапляються випадки інкорпорації окремих доктринальних елементів інших релігій до свого ідейного базису. Наприклад, у програмній збірці УНА-УНСО «Хай ненавидять, аби любили» поряд із «створенням політичних

умов, за яких стало б можливим об'єднання православних та греко-католиків в єдиному Патріархаті» [22, с. 46], відстоюється необхідність «надати притулок Далай Ламі» [22, с. 46]. Український дослідник Е. Андрющенко пояснює це наслідками епатажності ідеологічного стилю, «характерного для командира УНСО у 1991–1997 рр. Дмитра Корчинського (з його діяльністю і були пов'язані ідеологічні «хитання» організації)» [2, с. 724].

Погоджуючись із цією думкою, ми разом з тим вважаємо, що вона повною мірою не пояснює всі причини таких запозичень. На наше переконання, для радикалістських ідеологічних доктрин характерним є еkleктичне поєднання яскравих і незвичних елементів, призначення яких насамперед полягає у необхідності здійснення шокуючого впливу на масову, групову та індивідуальну свідомість. Метою такого впливу є привернення уваги до своєї діяльності потенційних прихильників, розширення сфери свого ідейного впливу тощо. Відповідно, ідеологи екстремізму у межах ідейного базису своїх угруповань намагаються поєднати найбільш екстремальні політико-ідеологічні та релігійні компоненти. Це пояснює такі незвичні ідейні комбінації, за яких із цінностями православ'я, прихильниками якого є більшість представників екстремістських угруповань в Україні, поєднуються ідеї ісламу та східних релігійно-містичних вчень.

Так, політизований синтез елементів православ'я, ісламу, буддизму є провідною ідеологічною детермінантою очолюваної Д. Корчинським Всеукраїнської політичної партії «Братство». У «Маніфесті православної революції» – одному з програмних документів цієї партії – зазначається, що «ми трактуватимемо Україну як християнську Чечню...» [11, с. 44]. Виступи Д. Корчинського перед своїми прихильниками у програмно-ідеологічних та агітаційно-пропагандистських матеріалах «Братства» подаються як «проповіді», що завершуються словами «Христос Акбар!», а етика і принципи взаємовідносин усередині організації визначаються як «Християнський шаріат» [11, с. 56].

Використання релігійних мотивів як засіб ідеологічного впливу на свідомість має на меті посилити психологічний ефект виступів Д. Корчинського, а тому перевага надається не суворому наслідуванню релігійним догмам, а використанню містичних аспектів релігійності, що визнає і сам Д. Корчинський: «Нам мало Бога, потрібна містика» [15, с. 137]. Використання найбільш екстремальних релігійних сюжетів та ініціацій, за переконанням

Д. Корчинського, має посилити усвідомлення індивідом, на якого спрямовується ідеологічний вплив, жертвності своєї життєвої «місії»: «Церкву обходиш, ледащо? // Бога не любиш, потворо? // Ти є причина того, що // Армагеддон – достроково!» [15, с. 152].

Ідеологічна доктрина «Братства», що ґрунтується на апеляціях до православних цінностей, визначається як «політичне Православ'я», яке розуміється як «стратегія та тактика поведінки людини в ситуації втіленого абсурду, панування нечисті та перманентної катастрофи» [11, с. 111]. Головним завданням «політичного Православ'я», на думку Д. Корчинського, «є розпізнавання химер, духів, бісів та викриття їх претензій на справжність» [11, с. 112].

Використання ісламістських мотивів при визначенні ідеологічної доктрини «Братства» відбувається крізь призму оцінювання діяльності мусульманських терористичних та екстремістських угруповань: «Терористи стріляють не заради ураження конкретних цілей, а з метою з'ясувати свої стосунки з Богом» [15, с. 55] або «Коли підліток з зеленою пов'язкою на лобі закидає чергову міну у ствол взводного міномета, він зазвичай влучає, тому що за коректувальника у нього Аллах» [15, с. 55]. Як бачимо, еkleктично поєднані елементи різних релігійних доктрин, за задумом ідеологів «Братства», мають впливати насамперед на емоційно-чуттєве сприйняття реальності індивідом з метою стимулювання у нього бажання йти на радикальні вчинки.

В ідейному базисі деяких незареєстрованих екстремістських об'єднань, зокрема Соціал-національної асамблеї, Української націонал-трудової партії, окремих скінхед-угруповань, попри принципову орієнтацію на систему українських консервативних цінностей, відстоювання необхідності «сприйняття традиційним, традиціоналістичним та націоналістичним Українським релігійним течіям; створення єдиної Української Апостольської християнської церкви з центром в Києві; заборони діяльності релігійних культів та сект, що стоять на антинаціональних, антидержавних або сатанинських засадах і центри яких знаходяться поза межами України» [19], релігійний компонент постає як еkleктична суміш містичних ідей.

Такий акцент на містеріальності, очевидно, пояснюється необхідністю обґрунтування расистських теорій, які, власне, є силовою лінією ідейного базису цих утворень. Наприклад, представники Соціал-національної асамблеї, обґрунтовуючи сутність власної специфічної символіки, що представляє собою монограму

з латинських літер *I* та *N*, наголошують на її містичній сутності, що «символізує нестримність, всепроникність ідей, вищість ідеального над матеріальним» [10]. Тобто у цьому випадку схильність до містицизму, суб'єктивно-ідеалістичного пояснення окремих явищ об'єктивної реальності, на думку ідеологів цих об'єднань, має підкреслити їхню вірність давнім символам і традиціям, а також уникнути громадського осуду і звинувачень у прихильності до фашистських ідеологічних доктрин. Крім того, така езотерія, свідоме створення аури утаємниченості свого існування має на меті спровокувати певний інтерес до діяльності цих об'єднань, що своєю чергою забезпечить розширення кола їхніх прихильників.

Висновки

Таким чином, релігійні мотиви відіграють важливу роль у системі цінностей ідеологічних доктрин політичного радикалізму та екстремізму в Україні. Це пояснюється значними мобілізаційними і сугестивними можливостями релігійних постулатів та похідних від них духовних практик, здатних ефективно впливати на свідомість, емоції, почуття та поведінку людини.

Необхідно зазначити, що, незважаючи на декларовану прихильність суб'єктів екстремістської діяльності до цінностей традиційних релігій (християнства, ісламу, буддизму тощо), їхніми ідеологами здійснюється переробка та адаптація релігійних норм, звичаїв, обрядів та ритуалів для обґрунтування власної екстремістської практики, застосування насильницьких дій щодо політичних опонен-

тів і суперників, розширення кола своїх прихильників, утримання у своїх лавах уже наявних активістів, забезпечення ними безумовного виконання наказів тощо. Виключна роль у цьому залишається за сакралізацією та ритуалізацією екстремістських дій, що надає своєрідного імпульсу для діяльності таких угруповань, забезпечує їхню життєстійкість та запобігає розпаду. Також це суттєво сприяє зростанню рівня агресивності та безкомпромісності у активістів радикальних об'єднань. Застосування ерзац-релігійних ритуальних практик не лише забезпечує виконання функції ідентифікації, а й дозволяє зміцнити внутрішні зв'язки в екстремістському середовищі, посилити роль та авторитет неформального лідера або керівника, наділити його уявними харизматичними, екстраординарними волевими та психологічними якостями.

Така специфіка використання релігійних елементів дозволяє констатувати своєрідний субкультурний, а в окремих випадках і контр-культурний, характер релігійного складника екстремістських ідеологічних доктрин. Ці ерзац-релігійні ідеологічні продукти знаходять втілення в екстремістській діяльності, що виявляється у створенні систем внутрішньоорганізаційних ініціацій і ритуалів, виконання яких є обов'язковим при приєднанні до угруповання, здійсненні колективних дій екстремістського характеру тощо. Відповідно, кожен вчинок має ознаки ритуальності та набуває для представників радикальних об'єднань символічного характеру.

Як подальші напрями дослідження перспективними автор вважає розгляд та аналіз ідейно-культурних джерел українського правого радикалізму та екстремізму.

Список використаних джерел

1. Андрющенко Е. С. Релігійний чинник в ідеології та діяльності Всеукраїнської організації «Тризуб» імені Степана Бандери / Е. С. Андрющенко // Наук. зап. Сер. «Історичне релігієзнавство». – Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2011. – Вип. 4. – С. 16–17.
2. Андрющенко Е. С. Участь УНА-УНСО в релігійному житті України 90-х рр. ХХ ст. / Е. С. Андрющенко // Історія релігій в Україні : наук. щорічн. / упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. – Львів : Ін-т релігієзнавства – філія Львів. музею історії релігії ; вид-во «Логос», 2011. – Кн. I. – С. 718–724.
3. Ахромеева Ю. В. Социокультурные основы религиозного экстремизма : автореф. дис. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.13 / Ю. В. Ахромеева. – Воронеж, 2009. – 24 с.
4. Головка В. Екстремізм та радикалізм в Україні : особливості формування, основні напрями, форми протидії з боку держави / В. Головка // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : міжвід. зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 19(2). – С. 248–276.
5. Гурский В. В. Религиозный экстремизм как форма социальных отношений (на примере российского общества) : автореф. дис. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.11 / В. В. Гурский. – Челябинск, 2012. – 25 с.
6. Декларація наших принципів // Бандерівець – офіційний сайт Всеукраїнської організації «Тризуб» імені С. Бандери [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://banderivets.org.ua/deklaratsiya-nashyh-pryntsyviv.html>

7. *Іванишин В.* Організація Ідеї і Чину / В. Іванишин // Бандерівець – офіційний сайт Всеукраїнської організації «Тризуб» імені С. Бандери [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://banderivets.org.ua/organizatsiya-ideyi-i-chynu.html>
8. *Іванишин В.* Тези доповіді на конференції МАіФ 8.05.2007 / В. Іванишин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://banderivets.org.ua/index.php?page=pages/zmist9/tvory/zmist90>
9. *Іванишин В.* Українська церква і процес національного відродження / В. Іванишин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://banderivets.org.ua/index.php?page=pages/zmist9/knijky/Tserkva>
10. *Ідея Нації: символіка і традиція* // Офіційний сайт політичної організації «Соціал-національна асамблея» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sna.in.ua/archives/319>
11. *Катехізис.* Видання Братства. – Друге видання. – К., 2010. – 116 с.
12. *Коваль Р.* Підстави націократії / Р. Коваль ; передм. В. Рубана. – К., 1994. – 56 с.
13. *Кодекс старшинської честі* // Бандерівець – офіційний сайт Всеукраїнської організації «Тризуб» імені С. Бандери [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://banderivets.org.ua/kodeks-starshynskoyi-chesti.html>
14. *Корчинський Д.* Війна у натовпі / Д. Корчинський. – К. : Амадей, 1999. – 384 с.
15. *Корчинський Д.* Революція «от кутюр» / Д. Корчинський. – К. : ТОВ «Грот», 2004. – 154 с.
16. *Кутузова Н. А.* Религиозный радикализм и альтернативные социальные проекты / Н. А. Кутузова // Веснік Брэсцкага універсітэта. – 2009. – № 3(38). – С. 13–20. – (Серія гуманітарних і грамадських наук : філософія, історія, права, психологія, педагогіка).
17. *Морозов И. Л.* Экстремистские политические идеологии в условиях глобализации – от концептуальной рациональности к религиозному экстремизму / И. Л. Морозов // Вестник Волгоград. гос. ун-та. – 2009. – № 1. – С. 148–155. – (Серія 4. История. Регионоведение. Международные отношения).
18. *Програма* реалізації української національної ідеї у процесі державотворення // Бандерівець – офіційний сайт Всеукраїнської організації «Тризуб» імені С. Бандери [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://banderivets.org.ua/index.php?page=pages/zmist4/zmist415>
19. *Програма* Соціал-національної асамблеї // Офіційний сайт політичної організації «Соціал-національна асамблея» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sna.in.ua/archives/248>
20. *Римская О. Н.* Превращенные формы самосознания молодежи в субкультурных формах религиозности / О. Н. Римская // Научные ведомости БелГУ. Сер. Философия. Социология. Право. – 2007. – № 9(40), вып. 2. – С. 247–252.
21. *Статут* Всеукраїнської організації «Тризуб» імені С. Бандери // Бандерівець – офіційний сайт Всеукраїнської організації «Тризуб» імені С. Бандери [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://banderivets.org.ua/ctatut.html>
22. *УНА-УНСО.* Хай ненавидять, аби любили. Програмова збірка. – К. : Вид-во «ЕВРАЗІЯ», 1996. – 78 с.
23. *Шиптенко С. А.* Удел голодающего сознания: политический и религиозный экстремизм молодежи / Сергей Шиптенко, Игорь Поддубский // Беларуская думка. – 2008. – № 6. – С. 60–65.
24. *Ярош Д.* Українська революція: ХХІ століття / Д. Ярош // Бандерівець – офіційний сайт Всеукраїнської організації «Тризуб» імені С. Бандери [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://banderivets.org.ua/?page=pages/zmistd0/Jarosh/rev>